

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

4-2017
август

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Аниқ ва табиий фанлар

МАТЕМАТИКА

Х.ҚОСИМОВ, Н.ИКРАМОВА

Ядросида Мейер функцияси қатнашган каср тартибли интегродифференциал операторлар композициясининг бир хоссаси ҳақида 5

ФИЗИКА, ТЕХНИКА

А.МИРЗАҚУЛОВ, Х.ШЕРМАТОВА, З.МУҚИМОВА

Физика ўқитувчисининг таълимга инновацион ёндашуви 8

БИОЛОГИЯ, КИМЁ

Д.КОМИЛОВА

Барг ўровчи кўнғизлар (Coleoptera: attelabidae)нинг тарқалиши ва қисқача ўрганилиш босқичлари 12

М.АҲМАДАЛИЕВ

Дифурфурилиденацетоннинг олигомерланиши.-I. 15

М.ИСМОИЛОВ, Х.ЖУРАЕВ

Қовушқоқликни оширувчи кўндирмалар олиш 20

ГЕОГРАФИЯ, ТУПРОҚШУНОСЛИК

В.МАХМУДОВ

Кўп йиллик бошоқдош ўсимликларни Ўзбекистон адирларида интродукция қилиш 24

М.ҒОЗИЕВ

Беда остига солинган ҳар хил органик-кимёвий моддаларнинг тупроқдаги микробиологик жараёнларга таъсири 27

Ижтимоий-гуманитар фанлар

ИҚТИСОДИЁТ

А.ҒАФУРОВ, Г.ХАЛМАТЖАНОВА

Қўшилган қийматни қишлоқ хўжалиги иқтисодиётида шакллантириш хусусиятлари 30

О.ТҮЙЧИЕВА

Тўқимачилик корхоналарида лизинг муносабатларининг ривожланиш тенденциялари 33

Қ.ЮСУПОВ

Суғуртанинг бозор иқтисодиётидаги афзаллиги ва самарадорлиги 36

ФАЛСАФА, СИЁСАТ, ТАРИХ

Т.ЭГАМБЕРДИЕВА, И.СИДДИҚОВ

Ўзбекистонда таълим тизимининг тараққиёти ва самарадорлиги..... 40

Б.ТҮЙЧИЕВ, У.НАЗИРОВ

Фуқаролик жамиятига ўтиш шароитида оилавий кадриятларнинг ўрни 45

Н.ПУЛАТОВА

Аҳолининг ижтимоий фаолиятида экологик маданиятни шакллантириш масалалари 49

Ф.ЮЛДАШЕВ

Фалсафада этика фанини ўқитишнинг назарий ва амалий масалалари..... 52

Н.РАҲИМБАБАЕВА

Донишмандлар масъулият ҳисси ҳақида 55

М.ЭРГАШЕВА

Совет ҳокимияти даври (1919-1945 йй.)да архив ҳужжатларини жамлаш 58

АДАБИЁТШУНОСЛИК

А.АБДУРАҲМОНОВ

Кўёш образи ва унинг поэтик функцияси 63

ТИЛШУНОСЛИК

С.ҚУРБОНОВА

Лингвистик воситалар орқали шахс хусусиятларининг намоён бўлишига доир 66

УДК: 32.93+008

АҲОЛИНИНГ ИЖТИМОЙ ФАОЛИЯТИДА ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Н.Пўлатова

Аннотация

Мақолада аҳолининг ижтимоий фаолиятида экологик онг ва маданиятни шакллантиришнинг маънавий асослари таҳлил этилган.

Аннотация

В статье анализируется процесс формирования экологического сознания и культуры в социальной деятельности населения.

Annotation

In this article the formation of ecological consciousness and culture in social action of population are indicated.

Таянч сўз ва иборалар: экологик маданият, экологик онг, иқтисодий фаолият, шариат қонунлари, ижтимоий фаолият.

Ключевые слова и выражения: экологическая культура, экологическое сознание, экономическая деятельность, законы шариата, социальная деятельность.

Key words and expressions: ecological culture, ecological consciousness, economic action, social action, rules of shariat, social activity.

Аҳоли турли қатламларининг ижтимоий фаолияти жамият аъзоларининг эҳтиёжларидан келиб чиқади. Бу, биринчи навбатда, моддий эҳтиёжлар бўлиб, инсон моддий эҳтиёжларини табиатдан олади ва таъминлайди. Табиатдан ўз эҳтиёжларига кўра яшаш воситаларини, манбаларини олиш жараёнида инсон бевосита ва билвосита табиатга таъсир кўрсатади. Мазкур жараён асрлар оша минглаб йиллардан буён давом этиб келади ва бу давр ичида кўплаб табиий бойликлар инсон томонидан йўқ қилиб юборилди.

Табиатнинг бир бўлаги бўлган инсон шу табиат олдида ўз масъулиятини ҳис қила оладими, табиий бойликларни фақат фойдаланиладиган манба сифатида эмас, балки унинг ноёб жиҳатлари муҳофазага ҳам муҳтожлигини тушуна оладими? Овчи ўз ўлжасини отаётганида шу нарсани ўйлайдими ёки дарахт кесаётган одам унинг ўрнига бошқасини ўстиришни ўз бўйнига оладими? Биз, аввало, кишиларнинг ижтимоий-иқтисодий фаолиятида экологик муносабатларнинг шаклланишини экологик онгнинг шаклланишига боғлиқ, деб ҳисоблаймиз. Ижтимоий - экологик онг ижтимоий онгнинг муҳим таркибий қисми сифатида инсоннинг, умуман, жамиятнинг табиатга бўлган муносабати ҳақидаги ижтимоий ҳис-туйғулар, фикр ва ғоялар, қараш ва назариялар

тизимидир. Ижтимоий тараққиётнинг турли босқичларида унинг мазмуни, шаклланиши ва ривожланиш даражаси турлича бўлади.

Ижтимоий-экологик онг мазмунан жуда бой ва кўп қирралидир. Акс эттириш даражасига, намоён бўлиш шакли ва хусусиятларига кўра унинг назарийлашмаган, системалашмаган, ижтимоий психологик ва кундалик онг даражасига ажратиш мумкин. Ижтимоий экологик онгнинг назарийлашган қисмини муайян жамият унинг ижтимоий гуруҳ ва қатламларида мавжуд бўлган ижтимоий - экологик ҳис туйғулар, кечинмалар, ижтимоий - экологик анъаналар, хулқ-атвор ва шунга ўхшаш ижтимоий-психологик элементлар ташкил этса, унинг назарийлашган томони ижтимоий-экологик ғоялар, қарашлар, назария ва таълимотлардан иборатдир.

Жамият аъзоларида ижтимоий-экологик онгни шакллантириш мураккаб жараён бўлиб, қуйидаги вазифаларни ўз ичига олади. У кишиларни ўраб турган муҳит, табиатни севиш, уни ардоқлаш, поклигини сақлаш, ундан оқилона фойдаланиш руҳида тарбиялайди. Инсон ва муҳит, жамият ва табиатнинг ўзаро диалектик алоқадорлигини илмий тушуниш ва унга амал қилиш, бу ўзаро таъсир

Н.Пўлатова – ФарДУ миллий ғоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими кафедраси ўқитувчиси.

оқибатида юзага келган зиддиятларни бартараф этиш вазифаларини кўяди. Бундан ташқари, у ноқулай ижтимоий-экологик ҳолатнинг олдини ола билиш, бутун инсониятнинг мулки бўлган дунё мусавфолигини таъминлаш ҳамда унинг бойликларидан ҳозирги ва келажак авлод манфаатларини ҳисобга олган ҳолда самарали фойдаланиш зарурлигини чуқур ҳис қилиш, умуман, инсоният цивилизацияси табиий, моддий негизларига дахлдор жаҳон жамияти муаммоларини ҳал этиш вазифаларини кўяди.

Ижтимоий-экологик онгнинг шаклланиши маълум даражада кишиларнинг турмуш шароитлари, яшаш тарзи ва ҳаётий тажрибалари заминда объектив суратда стихияли тарзда шакллана борган бўлса, жамият тараққиётининг кейинги босқичларида ижтимоий - экологик онгнинг шаклланишида таълим-тарбиянинг, субъектив омилларнинг роли ортиб борди. Ҳозирги шароитда аҳолининг иқтисодий фаолиятида ижтимоий-экологик онг ва маданиятни шакллантириш ва ривожлантириш учун кишиларга табиатдан фойдаланишнинг илмий асосларини ўргатиш, табиат бойликларидан оқилона фойдаланиш зарурлиги тўғрисидаги, табиат тақдири учун инсониятнинг масъуллиги ҳақидаги юксак ҳис-туйғуларни ифодаловчи ахлоқий жиҳатларни тарбиялаш лозим.

Ижтимоий-экологик онгни, маданиятни шакллантиришда халқ анъаналари ва урф-одатларини ҳам тарғибот қилиш катта аҳамиятга эгадир.

Жамият тараққиёти ишлаб чиқариш кучлари билан ишлаб чиқариш муносабатларининг тубдан ўзгаришига олиб келади. Кишиларнинг иқтисодий фаолияти ижтимоий муносабатларни юзага келтиради. Бу муносабатлар кишиларнинг меҳнат қилиш жараёнидаги ўзаро муносабатларидан ташқари табиатга, унинг ресурсларига бўлган муносабатдан ҳам иборат бўлади. Бу муносабатлар негизда пайдо бўлган тежамкорлик, асраб-авайлаш, нобуд қилмаслик ёки ернинг сифатини яхшилаш, унинг ҳосилдорлигини орттиришга ҳаракат қилиш каби ҳолатлар туфайли экологик муносабатлар экологик маданиятга айланиб боради.

Аҳолининг иқтисодий фаолиятида экологик маданиятни шакллантириш, энг аввало, табиий ресурсларни ишлаб чиқариш жараёнига торттирдан олдин йўлга қўйилади. Табиий ресурслар тугалланадиган ва тугалланмайдиган ресурсларга бўлиниб, тугалланадиган ресурсларнинг айрим турлари, масалан: ўрмонлар, ер, сув, айрим ҳайвон турлари тикланиши мумкин. Тугалланмайдиган ресурслар бу иқтисодий фаолиятда чегарасиз фойдаланиш мумкин, деган хулосага олиб келмайди, албатта. Табиий ресурсларга тўғри муносабатни шакллантириш, уларнинг нобуд бўлиши, атроф - муҳитни ифлослантириш ҳолатларини ҳис қилиш эса тизимга айланишини талаб этади.

Ижтимоий-экологик онгнинг шаклланиши маданиятимиз ва маънавиятимизнинг тарихий манбаларида акс этган. Энг қадимги ва муқаддас китобларидан бири – Авестодаги инсонларнинг табиатга бўлган муносабати ҳақидаги кўрсатмалар бир неча минг йиллар ўтса-да, ҳозир ҳам теран мазмунга бойлиги билан намоён бўлмоқда. Жумладан, зардуштийлик манбаларидан бирида “Тоғ жилғаларидан биттасини қуритган одам Тангри душманидир” деб баён этилган [1.73].

“Авесто”да табиат ва жамиятга бўлган ҳуқуқий муносабатлар ҳам баён этилиб, табиатга қарши жиноят ер, сув, ҳаво, оловни асраш қоидаларини бузиш, ернинг унумдорлик ҳолатига қарамаслик, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш қонунлари, жамоат ва шахсий гигиенани бузмоқ, боғ-роғ, резаворга зарар етказмоқ, сувни исроф қилмоқ, бетартиб бутазор яратмоқ, дарахт ўтқазмоқ каби жиноятларга тегишли жазо белгиланган. Шунингдек, ҳовуз, чашма ва ариқ бўйига мевали дарахт ўтқазмоқ ман этилган, чунки бир дона мева сувга тушиб чириса, сувни истеъмол қилган киши касалланиши мумкинлиги кўрсатиб ўтилган. Ариқ ёки ҳовуз бўйига мол боғлаган одам 25 қамчи калтаклаш билан жазоланган. Қабристонлар учун сув ҳавзаларидан узоқроқ жойлар танланган.

Ҳозирги кунга келиб, атроф-муҳит ва табиатни муҳофаза қилиш бўйича ҳар бир давлатнинг қонун ва қоидалари, халқаро ҳуқуқий-меъёрлар яратилгани ҳолда унга амал қилмаслик, ўз манфаатини кўшни

давлатлар манфаатидан юқори қўйиш ҳолатлари, содир бўлмоқда. Айниқса, трансчегаравий сув манбаларидан фойдаланишда халқаро ҳуқуқий меъёрлар бир ёқлама ҳолатда бузилмоқда. Азалдан тарихи, дини, маданияти, урф-одатлари бир бўлган, бир дарё соҳилида жойлашган халқларнинг экологик онги ва маданиятининг ҳам ўзаро ҳамжиҳатлик тамойилларига амал қилишни тақозо этади.

Дин ва шариат қонунларининг намунаси бўлган “Мухтасар” китобида “Бир киши фойдасиз ернинг атрофини чегаралаб, тошлар билан ўраб қўйса, аммо уч йилгача ундан фойдаланмаса, яъни мазкур ерни яроқли қилмаса, ҳоким у ерни иккинчи кишига олиб берур”, деган кўрсатмалар ёзиб қўйилган [2.238].

Шунингдек, мазкур манбада “Агар сувни боғлаб тўхтатмаса ери сув ичмайдиган бўлса ҳам сувнинг юқорисидаги киши сувни бўғиб тўхтатишдан ман қилинади, илло шерикларининг розилиги билан тўхтатса, дуруст бўлар”, деган ибратли жумлалар ёзиб қўйилган [2.336].

Юқоридаги келтирилган манбалар халқимизнинг ҳатто узоқ ўтмиш даврларида ҳам ҳуқуқий экологик онг ва маданиятига эътиборлари ўсиб борганлигини асослаб беради.

Бугунги кунда аҳолининг ижтимоий фаолиятида экологик маданиятнинг маънавий ва ҳуқуқий асослари етарли даражада намоён бўлмоқда.

Муҳим жиҳатлар шундан иборатки, аҳолининг экологик маданиятини ижтимоий

фаолиятнинг турли соҳалари (таълим, тарбия, ишлаб чиқариш жараёни) да шакллантириш, экологик маданиятни юксак маънавий қадриятлар, миллий анъаналар, урф-одатлар ва ҳуқуқий асослар негизда ривожлантириш бугунги кунда халқимизнинг менталитетига, этноэкологик маданиятига мос жиҳатлар ҳисобланади.

Экологик онг эса жамият тараққиётининг барча босқичларида ривожланиб, инсоният маънавиятининг бир қисмини ташкил этади.

Жамият аъзоларининг маънавияти, экологик муҳитга нисбатан унинг табиат олдидаги ҳуқуқ ва бурчларини белгилаб беради. Жамиятдаги ҳар бир фуқаро табиат бойликларидан давлатнинг қонунлари доирасида фойдаланиш билан бирга уни авайлаб асраш, тежамкорлик билан муносабатда бўлиш масъулияти ҳақида ҳам унутмаслиги керак.

Мустақиллик йиллари табиатни муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш бўйича республикамизда 30 дан ортиқ қонунлар ва қоидалар қабул қилинди. Натижада халқимизнинг экологик саводхонлиги ортиб бормоқда. Ҳуқуқий экологик саводхонликни оммалаштириш ташвиқот-тарғибот ишларини давр талаблари асосида олиб боришни тақозо этмоқда. Шу нуқтаи назардан экологик маданиятнинг юксалишида маънавият, маданият ва ҳуқуқий билимларнинг мутаносиблиги амалий аҳамият касб этади.

Адабиётлар:

1. Хомидий Х. “Авесто”. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси, 2001.
2. Мухтасар (жамият қонунларига қисқача шарҳ) – Т.: Чўлпон, 1994.

(Тақризчи: Т.Абдуллаев, фалсафа фанлари доктори, профессор).